

יסודות שקלים

שיעור חמישי

תרומת הלשכה

מקורות

- א. משנה שקלים פרק ג
- ב. תוס' קידושין נד. ד"ה מועלין "...עד א' ניסן"
- ג. רמב"ם הל' שקלים פ"ב ה"ד-ט
- ד. משנה שקלים פ"ב מ"א-ב; רמב"ם הל' מעילה פ"ו ה"ג
- ה. שו"ת עונג יום טוב סי' כו "יש לעיין... ליכא חומש ואשם"
- ו. אור שמח הל' שקלים פ"ב ה"ט "אולם ענין... עדיין לא נשקלו"
- ז. גמ' כתובות קח.; רש"י ד"ה על; תוס' ד"ה על

שו"ת עונג יום טוב סי' כו

יש לעיין בהא דתנן בשקלים (פ"ב משנה ב') נתנו לחבירו לשקול על ידו והלך ושקל ע"י עצמו אם כבר נתרמה התרומה מעל ואם עדיין לא נתרמה התרומה לא מעל ופסקה הרמז"ל (בהלכות שקלים) דמשמע שעד שלא נתרמה התרומה אין קדושה בשקלים. וכן פי' הרמז"ל (בהל' שקלים פ"ג ה' י) וז"ל הנותן חצי שקל לחבירו להוליכו לשולחני לשקול אותו ע"י ושקלו ע"י עצמו כדי שלא ימשכנו אותו אם נתרמה התרומה מעל השוקל שזה השקל ברשות הקדש שכבר תרמו על העתיד לגבות ונמצא זה המציל עצמו בממון הקדש ונהנה בשקל הזה ואם לא נתרמה התרומה לא מעל והוא חייב ליתן לחבירו חצי שקל שנתן לו. ומדכתב לו. ומדכתב והוא חייב ליתן לחבירו חצי שקל שנתן לו משמע שלא היה קדוש עדיין וכאילו גזל ממנו ממון הדיוט וכמו שכ' אח"כ (בהלכה י"א) הגונב או הגוזל מחבירו חצי שקל ושקל יצא וחייב בתשלומין עכ"ל. והשקל משמע שעולה עבור השליח. עכ"פ הרי חזינן דליכא מעילה קודם שנתרמה התרומה. וע"ז קשה טובא דהא הרמב"ם ז"ל כ' (בהלכות מעילה פ"ו ה"ג) המפריש שקלו והוציאו בשאר צרכיו בין הוא בין חבירו מעל. והוא מהתוספתא כמ"ש הכ"מ שם. אלמא דיש מעילה מיד שהפריש השקל... לכן נראה לכאורה דטעם משנתנו דבאמת עד שלא נתרמה התרומה מעל והיינו שהשקל יוצא לחולין ע"י ששקלו לעצמו ונהנה ממנו. מיהו אינו חייב במעילה להקדש כיון שהבעלים מחויבים ליתן שקל אחר [והוא צריך לשלם לבעלים כמ"ש הרמב"ם בהלכות שקלים] ואין להקדש היזק במה ששקל לעצמו להכי אינו חייב לשלם הקרן כיון דליכא היזק להקדש וכל היכא דליכא קרן ליכא חומש ואשם.

אור שמח הל' שקלים פ"ב ה"ט

אולם ענין תרומת הלשכה צריך ביאור, אם הוא תרומה כדין כל תרומה, או הוא נידון אחר, והנלע"ד דהוי כמו דאמרו פרק איזהו נשך (בבא מציעא) ע"ד ע"א הני בי תלתא דיהבי זוזי לחד למזבן להו מידי, וזבן לחד מינייהו, זבן לכולהו, ולא אמרן אלא דלא צר וחתים כו', א"כ הכא נמי כל המעות המונחין בלשכה אם לוקח מהם מעות של אחד וקונה בהם קרבנות צבור הרי קנוי הבהמה או הקטורת וכי"ב לכל אלו שמעותיהם מונחים בלשכה, ונמצא דיש לכולם חלק בקרבנות שנלקחו בהמעות, וזה נכון. אולם איך יתרום על העתיד לגבות, שעדיין אינו מונח בהלשכה, ואיך יש חלק בזה לאותו איש שלא נגבה שקלו עדיין. ואיך מצי' התורם לזכות בקרבנות צבור שלוקחין עבור הנך שלא נגבה עדיין שקליהן, ונראה דבהא פליגי ר' יוסי ור' מאיר אם הגזבר כבעלים הוא או כשליח. דאם אינו כבעלים איך מצי' מזכה על הנך שלא נגבה עדיין שקליהן, ומאן אפקר גזא דילהו לכל אחיהן ששקליהן עדיין לא נשקלו.

בשיעורים הקודמים עסקנו ביסודות חובת הבאת השקלים למקדש. בשיעור זה נעסוק באופן ההתנהלות במקדש עם הכסף שנתרם.

המשנה אומרת:

בשלשה פרקים בשנה תורמין את הלשכה: בפרוס הפסח, בפרוס עצרת, בפרוס החג... בשלש קופות של שלש שלש סאין תורמין את הלשכה, וכתוב בהן אל"ף ב"ת גימ"ל...

אין התורם תורם עד שיאמר להם אתרום, והן אומרים לו תרום תרום תרום שלש פעמים. תרום את הראשונה ומחפה בקטבלאות, שניה ומחפה בקטבלאות, שלישית לא היה מחפה שמא ישכח ויתרום מן הדבר התרום. תרום את הראשונה לשם ארץ ישראל, ושניה לשום כרכים המוקפין לה, והשלישית לשום בבל ולשום מדי ולשום מדינות הרחוקות.

[משנה שקלים פרק ג]

מדברי המשנה עולה, כי היו "תורמים" מן הכסף המגיע למקדש שלוש פעמים: בפרוס הפסח, בפרוס עצרת ובפרוס החג. בכל תרומה היו נותנים את הכסף לתוך שלש קופות של שלש סאין, ובכסף שבקופות משתמשים לקניית קרבנות ציבור.

מדברי הראשונות עולות שתי שיטות בביאור אופן 'תרומת הלשכה'.

תוספות כותבים:

כך היה הענין של הבאת שקלים. בא' באדר משמיעין על השקלים להביא, וכל אותו חדש היו מביאין שקליהם בלשכה עד פרוס חג הפסח, היינו אחד בניסן, ותורמין מהן תרומה ראשונה... ומניסן ואילך המביא שקלו נותנו בתקלין חדתי... ומשמגיע אחד בסיון דהיינו פרוס עצרת תורמין תרומה שניה, שנותנין שקלים שהובאו בתקלין חדתי לתוך אותן שלש קופות כדי להקריב קרבנות ציבור עד פרוס החג. ומפרוס עצרת המביא שקלו כמו כן נותנו עוד בתקלין חדתי עד אחד בתשרי, דהיינו עד פרוס החג, ואז תורמין תרומה ג' להקריב קרבנות ציבור עד א' בניסן. [תוס' קידושין נד. ד"ה מועלין]

לדברי תוספות, כל הכסף שהגיע למקדש היה ניתן במקום אחד, וממנו היו תורמים שלוש פעמים. התרומה הראשונה הייתה מהכסף שהגיע למקדש עד ראש חודש ניסן, אולם הכסף מהמקומות הרחוקים לא היה מגיע למקדש עד אז, ולכן היו תורמים במהלך השנה פעמים נוספות: בפרוס עצרת על השקלים שהגיעו בחודשים ניסן ואייר, ובפרוס החג על השקלים שהגיעו בחודשים סיון, תמוז, אב ואלול.

נמצא, אם כן, כי לשיטת תוספות היו תורמים שלוש פעמים כדי לתרום מן הכסף שהיה מגיע מן המקומות השונים.

לרמב"ם שיטה שונה בעניין זה:

בכל מדינה ומדינה כשגובין השקלים משלחין אותן ביד שלוחים למקדש... והכל מתקבץ למקדש, ומניחין אותן בלשכה אחת מן הלשכות במקדש, וסוגרין כל דלתותיה במפתחות וחותמין עליה חותמות וממלאין מכל השקלים שיתקבצו שם שלש קופות גדולות, שיעור כל קופה כדי שתכיל תשע סאין, והשאר מניחין אותן בלשכה. וזה שבתוך הקופות הוא הנקרא תרומת הלשכה, וזה שישאר שם יתר על מה שיש בקופות הוא הנקרא שירי הלשכה.

[הל' שקלים פ"ב ה"ד]

לשיטת הרמב"ם, הכסף היה ניתן מלכתחילה בשלוש קופות גדולות, שכל אחת מהן מכילה תשע סאים, ואת שאר הכסף היו מניחים בלשכה. הרמב"ם מגדיר כי הכסף הניתן בקופות נקרא 'תרומת הלשכה', ושאר הכסף נקרא 'שירי הלשכה'.

הרמב"ם ממשיך וכותב שהיו לוקחים שקלים שלוש פעמים מן הקופות הגדולות:

בשלשה פרקים בשנה תורמין את הלשכה... וכיצד תורמין אותה? אחד נכנס לפניו מן הלשכה והשומרין עומדים בחוץ והוא אומר להם אתרום והן אומרים לו תרום תרום תרום שלשה פעמים, ואחר כך ממלא שלש קופות קטנות, כל קופה מהן מכילה שלש סאין מאותן שלש קופות הגדולות, ומוציאן לחוץ כדי להסתפק מהן עד שיכלו. וחוזר וממלא אותן השלש קופות הקטנות מן שלש הגדולות פעם שנייה קודם עצרת ומסתפקין מהן עד שיכלו. וחוזר וממלא אותן פעם שלישית מן השלש קופות הגדולות בתשרי, ומסתפקין מהן עד שיכלו עד ראש חדש ניסן.

לדברי הרמב"ם, בשלושה פרקים בשנה היו ממלאים שלוש קופות קטנות משלוש הקופות הגדולות.

הרמב"ם מוסיף כי כל תרומה הייתה נעשית לשם מקום אחר:

כשהוא תורם שלש קופות אלו תורם את הראשונה לשם ארץ ישראל, והשנייה לשם הכרכין המוקפין לה ולשם כל ישראל, והשלישית לשם בבל ולשם המדינות הרחוקות ולשם שאר כל ישראל.

[שם, ה"ח]

והרמב"ם מסיים:

כשהוא תורם מתכוין לתרום על הגבוי שיש בלשכה, ועל הגבוי שעדיין לא הגיע ללשכה, ועל העתיד לגבות כדי שיהיו אלו השקלים שהוציאן להסתפק מהן כפרה על כל ישראל וכאילו הגיעו כל שקליהן ללשכה ונתרמה מהן תרומה זו.

[שם, ה"ט]

מן הדברים עולות שלוש מחלוקות בין תוספות לרמב"ם האחוזות זו לזו:

- א. באופן נתינת הכסף בלשכה: לפי תוספות, הכסף ניתן במקום אחד. לעומת זאת, לפי הרמב"ם, כסף 'תרומת הלשכה' היה ניתן בשלוש קופות גדולות, ושאר הכסף היה ניתן בלשכה.
- ב. מהו המעשה המבחיין בין 'תרומת הלשכה' לבין 'שיירי הלשכה': לפי תוספות, מעשה זה נעשה בלקיחת הכסף לקרבנות בשלושה פרקים בשנה. לעומת זאת, לפי הרמב"ם, מעשה זה נעשה בהנחת הכסף במקדש בשלוש הקופות הגדולות.¹
- ג. אופן התרומה בשלושת הפרקים בשנה: לפי תוספות, בכל פרק היו תורמים מכסף שהגיע ממקום אחר. לעומת זאת, לפי הרמב"ם, בכל פרק היו תורמים מאותן הקופות, אלא שבכל פרק היו תורמים "לשם" מקום אחר.²

בדברינו עד כה עסקנו בבירור שיטות הראשונים בהליך 'תרומת הלשכה'. כעת נעסוק בהבנת משמעותה ומהותה של 'תרומת הלשכה'.

מבחינה מעשית, תרומת הלשכה מבחינה בין הכסף המיועד לקרבנות ציבור לבין 'שיירי הלשכה', בהם משתמשים לייעודים אחרים. עם זאת, בדברי המשנה עולה שלתרומת הלשכה יש השלכה על דינים נוספים:

בני העיר ששלחו את שקליהן ונגנבו או שאבדו, אם נתרמה התרומה נשבעין לגיזברים, ואם לאו נשבעין לבני העיר ובני העיר שוקלין תחתיהן.

הנותן שקלו לחברו לשקול על ידו ושקלו על ידי עצמו, אם נתרמה תרומה מעל.

[שקלים פ"ב מ"א-ב]

¹ הרב יוסף קאפח [בביאורו לרמב"ם שם, אות ין] מבאר, כי לשיטת הרמב"ם התרומה העיקרית היא מילוי שלוש הקופות הגדולות, והיא המבדילה בין התרומה לשייריים. לעומתה, התרומה השנייה, מילוי הקופות הקטנות, "נקראת תרומה על דרך ההשאלה, ולמעשה אינה תרומה אלא הפרשה כדי שיהיו המעות לשם ולשם ולשם, ואין שום הבדל בין קדושת המעות שבקטנות לקדושת המעות שבגדולות".

² מחלוקת הראשונים תלויה בביאור סוגיית הירושלמי [פ"א ה"א ר"ב חזקיה שאל... פומבי לדבור; פ"ג ה"ב תמן תנינן מפני... קודם שלישית]; ע"י משנת אליהו [פ"ג ה"ב ד"ה תמן] וחזון איש [מנחות סי' כח ס"ק יב].

במסגרת זו לא נעמיק בדינים אלו, רק נציין שמהם עולה ששעת תרומת הלשכה היא משמעותית גם לגבי פטור מחובת נתינת השקלים אם נגנבו או אבדו, וכן היא משמעותית לגבי חיוב מעילה מחמת שימוש בשקלים שניתנו למקדש.

לכאורה, מהדין שהשוקל את שקלו של חברו על ידי עצמו מעל רק אם נתרמה התרומה, נראה שהקדושה חלה על השקלים רק בשעת תרומת הלשכה. אמנם, העונג יום טוב [סי' כו] מוכיח לא כך מדברי התוספתא:

המפריש שקלו והוציאו הרי זה מעל. [תוספתא מעילה א, יג]³

מבואר בדברי התוספתא שיש מעילה מיד בשעת הפרשת השקל, גם אם לא נתרמה הלשכה. מכך מוכח שהקדושה חלה על השקלים מיד בשעת הפרשתם, ואם כן בהכרח תרומת הלשכה אינה מחילה עליהם את קדושתם⁴, ויש לבאר את משמעותה באופן אחר.

בביאור העניין כותב האור שמח:

אולם ענין תרומת הלשכה צריך ביאור, אם הוא תרומה כדין כל תרומה, או הוא נידון אחר, והנלע"ד דהוי כמו דאמרו פרק איזהו נשך (בבא מציעא) ע"ד ע"א 'הני בי תלתא דיהבי זוזי לחד למזבן להו מידי, וזבן לחד מינייהו, זבן לכולהו, ולא אמרן אלא דלא צר וחתים' כו'. אם כן הכא נמי כל המעות המונחין בלשכה אם לוקח מהם מעות של אחד וקונה בהם קרבנות צבור הרי קנוי הבהמה או הקטורת וכיוצא בזה לכל אלו שמעותיהם מונחים בלשכה, ונמצא דיש לכולם חלק בקרבנות שנלקחו בהמעות, וזה נכון.

[אור שמח הל' שקלים פ"ב ה"ט]

לדברי האור שמח, תרומת הלשכה מגדירה כי הכסף הנלקח לצורך קרבנות הציבור אינו שייך רק לאנשים שהביאו מטבעות אלו; על ידי תרומת הלשכה לכל ישראל יש חלק בכסף זה, וכך לכל הציבור יש חלק בקרבנות הציבור⁵.

כעין זה כותב הגר"ד סולוביצ'יק:

דבנתרמה התרומה הרי יסוד דינה נאמר בהלכות חלות שם ציבור בנוגע להקדש ולהקרבן הנעשה על ידי תרומת הלשכה, דבההלכה של קרבן ציבור נאמר דבעינן תרומה מכל הלשכה ומכל שקלי ישראל, דביחד עושים את ההקדש להקדש של ציבור והקרבנות הבאים ממנו הויין קרבנות ציבור, דעל ידי תרומת הלשכה נעשה כל הממון של הציבור, ובהלכות תרומת הלשכה נאמר דהתרומה מתקיימת בכל השקלים לשם כל ישראל.

[אגרות הגר"ד הלוי הל' שקלים פ"ג ה"ח-ט]

לדבריו, תרומת הלשכה הופכת את המטבעות מכסף של אנשים פרטיים לממון של הציבור בכללותו⁷.

הגדרתו של הגר"ד מבוססת על מקורות רבים המבחינים בין קרבן ציבור לקרבן השותפים: 'קרבן שותפין' הוא קרבן השייך לכמה אנשים, ואילו 'קרבן ציבור' הוא קרבן השייך לישות הכללית של הציבור⁸. עם זאת, יש מקורות אחרים מהם נראה לא כך.

³ וכן פוסק הרמב"ם [הל' מעילה פ"ו ה"ג].

⁴ ע"י עונג יום טוב [סי' כו] המבאר על פי זה את דין המשנה דלעיל, מדוע השוקל את שקלו של חברו על ידי עצמו אינו מועל אם לא נתרמה הלשכה.

⁵ ע"י בהמשך דברי האור שמח, הדין לפי זה כיצד ניתן לתרום על העתיד לגבות.

⁶ הגר"ד טוען שזהו יסוד הדין ש"תורמין על האבוד ועל העתיד לגבות"; וע"י רש"י [כתובות קח. ד"ה ועל העתיד] ותוס' [שם, ד"ה ועל] הנחלקים בהבנת דין זה, ואכמ"ל.

⁷ על פי דבריו, מסתבר שאם נקנו קרבנות בכסף שנאסף מן הציבור שלא במסגרת מחצית השקל, וכך לא היה בו מעשה 'תרומת הלשכה', הקרבנות אינם נחשבים 'קרבנות ציבור'; וע"י רמב"ן [ויקרא א, ב ד"ה תקריבו] המסתפק בכך, וע"ע שו"ת זרע אברהם [סי' ד ס"ק כא] המאריך בעניין זה.

⁸ ע"י רמב"ן [ויקרא א, ב ד"ה תקריבו], תוס' [מנחות עח: ד"ה או], שו"ת זרע אברהם [סי' ד ס"ק כא], שו"ת משפט כהן [סי' קכד], שו"ת חלקת יעקב [יר"ד סי' סו] וספר 'מנחה וזבח' [עמ' 140-133].

המשנה אומרת:

אמר רבי יהודה: העיד בן בוכרי ביבנה, כל כהן ששוקל אינו חוטא. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כי, אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא, אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן, 'כל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל' – הואיל ועומר ושתי הלחם ולחם הפנים שלנו איך נאכלים. [שקלים פ"א מ"ד]

המשנה מביאה מחלוקת האם כהנים חייבים לשקול מחצית השקל. רבן יוחנן בן זכאי אומר, שאלבא דאמת כהנים חייבים לשקול, אלא שהכהנים טענו שהם אינם יכולים לשקול ולהשתתף בדמי קרבנות הציבור, כדי שמנחות הציבור לא יחשבו ל'מנחת כהן' מחמת חלק הכהנים בהן, ובשל כך הן ייאסרו באכילה. טענה זו מבוססת על ההנחה שלכל יחיד יש בעלות מסוימת בקרבנות הציבור.⁹

בנוסף, הגמרא דנה לגבי חטאת ציבור שמתו חלק מהאנשים שנתנו את השקלים למקדש, מדוע היא אינה מתה כדין חטאת שמתו בעליה:

אלא דוקיא דרב פפא משעיר דראש חדש, דאמר רחמנא מייתי מתרומת הלשכה, והא מייתי להו מישראל והנך דפיישי היכי מייתו, אלא שמע מינה חטאת שמתו בעליה בצבור קרבה.

[הוריות ו; תמורה טו:]

נראה מכך כי כל יחיד נחשב כבעלים על קרבן הציבור, הואיל והקרבת קרב ממונו.

כמו כן, הבנה זו עומדת ביסוד דברי המדרש:

אל תפן אל מנחתם... יודע אני שיש להם חלק בתמידי צבור, אף חלקם לא יקובל לפניך לרצון, תניחנו האש ולא תאכלנו. [רש"י במדבר טז, טו]¹⁰

דרשה זו מבוססת גם היא על התפיסה שקרבנות ציבור אינם שייכים רק לישות הכללית של הציבור, אלא יש בהם חלק פרטי לכל יחיד ויחיד.¹¹

על פי הגדרה זו נראה להבין את משמעותה של תרומת הלשכה באופן שונה, כמעשה המגדיר את הכסף הנלקח לצורך קרבנות הציבור כמייצג את שקליהם של כל ישראל. באופן זה, קרבנות ציבור נלקחים בכספיהם של כל ישראל, וכך לכל אחד מישראל יש חלק בהם.¹²

לא מסתבר כי מקורות אלו חולקים על ההבחנה היסודית בין קרבן ציבור לקרבן השותפין, ולכן ניתן להציע שתי דרכים בביאורם. ניתן להבין כי אמנם אלו קרבנות של הציבור בכללותו, אך כל אחד מישראל מהווה חלק מן הציבור, ולכן אנו רואים כל אחד כבעלים על חלק מן הקרבן. לעומת הבנה זו, ניתן להציע כי קרבנות ציבור הם בעלי זהות כפולה: הם גם קרבנות ציבור וגם קרבנות השותפים. כך, מחד הם קרבנות של הישות המופשטת הקרויה ציבור, ומאידך הם מהווים קרבן שיש בו חלק לכל אחד ואחד מישראל. על פי הצעה זו, אמנם המושג 'ציבור' מבטא ישות כללית מופשטת שאינה מורכבת מן הפרטים המאוגדים בה, אך החובה של כל איש מישראל להביא בכל שנה כסף לצורך הקרבנות מלמדת שלקרבנות הציבור יש היבט נוסף: הם גם קרבנות הבאים בשותפות שלכל איש מישראל חלק בהם.¹³

⁹ אמנם, הצפנת פענח [מהד"ת דף י'] הטוען שרבן יוחנן בן זכאי חולק על הגדרה זו: "דאף דכהן שוקל, מכל מקום הקרבן שקרב מהם אין בו חלק רק בגדר ציבור". אך רש"י [ערכין ד. ד"ש שלנו] מבאר את טעמו של רבן יוחנן בן זכאי באופן אחר, ומשמע שאינו חולק על הגדרה זו.

¹⁰ מקור המדרש בבמדבר רבה [פרשה יח אות י'].

¹¹ עיי' בספר 'גבורות שמונים' [אות לו] המביא לכך ראיות נוספות.

¹² במשנה [שקלים פ"ג מ"ג] נאמר: "של בית רבן גמליאל היה נכנס ושקלו בין אצבעותיו וזרקו לפני התורם, והתורם מתכוין ודוחפו לקופה". על פי האמור נראה, שאמנם אנו רואים את הכסף כמייצג שקליהם של כל ישראל, יש מעלה שהקרבנות ייקנו משקליו ממש. [ועיי' תוספות הרא"ש [הוריות ו. ד"ה מי דמי], ואכמ"ל].

¹³ כן נוקט בחידושי רבי אריה לייב [ח"ב סי' נג]; ועיי' שו"ת זרע אברהם [סי' ד אות כא] המציע שאלו שני גדרים הקיימים במקביל, אך לדבריו הדברים אינם אמורים לגבי קרבנות ציבור הבאים מתרומת הלשכה אלא לגבי כסף הנאסף מן הציבור לצורך פר העלם דבר של ציבור.

דברים אלו מבוססים על דרשת חכמים הלומדת את החובה לשקול שקלים לצורך קרבנות הציבור בכל שנה מפרשיית מחצית השקל שבפרשת כי תשא. פרשייה זו מלמדת שקיימת חובה על כל יחיד לתת "כופר נפשו לה", וכסף זה ניתן "על עבודת אוהל מועד", ועליו נאמר: "והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשתיכם". בהתאם לכך נראה שקרבנות הציבור הם אינם שייכים רק ל'ציבור', אלא הם כופר נפשו של כל אחד ואחד; לכל איש מישראל חלק בהם, והם מזכירים כל אחד ואחד לפני ה' כדי לכפר על נפשו.

לתגובות ולהערות: רם יונתן ליפשיץ

ramyonatans@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל